

Wyszpolska, Katarzyna

Leksem 'ie' (dom) w językowo-kulturowej tradycji Japonii

Etnolingwistyka 22, 173-182

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Katarzyna W y s z p o l s k a
(Warszawa)

LEKSEM *ie* ‘DOM’ W JĘZYKOWO-KULTUROWEJ TRADYCJI JAPONII

Autorka podejmuje próbę zarysowania definicji kognitywnej leksemu *ie* ‘dom’ w języku japońskim, koncentrując się na zagadnieniu uniwersalności domu. Poprzez porównanie obrazu domu w języku japońskim z jego obrazem w języku i kulturze polskiej, stara się ustalić, które z cech domu można uznać za uniwersalne, a które za właściwe dla danej kultury.

Analizę autorka rozpoczyna od wyróżnienia czterech dominujących znaczeń leksemu *ie* ‘dom’ w języku japońskim: ‘mieszkanie’, ‘ród’, ‘szkoła rzemiosła’ oraz ‘rodzina, domownicy’. Szczegółowa analiza poszczególnych znaczeń pozwala na wniosek, że o ile znaczenia ‘mieszkanie’, ‘ród’ i ‘rodzina’ funkcjonują w kulturach europejskich w podobny sposób, jak w języku japońskim, o tyle znaczenie ‘szkoła rzemiosła’ znacznie odbiega od europejskich doświadczeń. W Japonii pod pojęciem domu można rozumieć nie tylko wspólnotę osób spokrewnionych ze sobą, ale też grupę ludzi wykonujących to samo rzemiosło. Ujawniają się tu również specyficzne cechy właściwe domowi japońskiemu, takie jak wielopokoleniowość i złożona struktura domu. Obraz ten jest jednak stopniowo modyfikowany poprzez zmiany zachodzące w języku i kulturze japońskiej pod wpływem procesu globalizacji, przez co stereotypowy dom wydaje się obecnie coraz mniej związany z tradycją, a coraz silniej ze współczesną kulturą międzynarodową.

Niniejszy szkic jest zarysem definicji kognitywnej *ie* 家 ‘dom’¹ w języku japońskim, a jednocześnie próbą umiejscowienia domu w debacie nad uniwersaliami językowymi, w tym semantycznymi. Dom wydaje się pojęciem o dużym stopniu uniwersalności. Nie należy na pewno do pojęć unikatowych, charakte-

¹ W tym artykule kursywą zapisuję leksemy w ich oryginalnym brzmieniu, następnie podaję oryginalny zapis znakowy oraz tłumaczenia na język polski w nawiasie ‘’. Do transliteracji wyrazów japońskich wykorzystuję transkrypcję Hepburna. Nazwiska japońskie zapisuję w kolejności japońskiej, czyli najpierw nazwisko, potem imię.

rystycznych tylko dla jednej kultury i społeczeństwa jak „kołchoz, gułag, kibuc czy kamikadze” (Wierzbicka 1999: 488), nie jest pojęciem tak złożonym semantycznie jak ojczyzna czy społeczeństwo, nie jest też pojęciem abstrakcyjnym jak nazwy uczuć czy wrażeń, które w oczywisty sposób są różnie kategoryzowane w różnych językach (por. m.in. *Anatomia gniewu: Emocje negatywne w językach i kulturach świata* 2003). Jesteśmy więc raczej skłonni uznać, że dom należy do pojęć podstawowych, „wyznacza krąg elementarnych doświadczeń każdego człowieka i tkwi w samym centrum powszechnie uznawanego systemu wartości” (Bartmiński 2006: 167). Można przypuszczać, że w wymiarze fizycznym dom będzie aspirować do uniwersalności z pewnymi modyfikacjami w zależności od typu schronienia w danym obszarze geograficzno-językowym. Ponieważ jednak schronienie to jest zamieszkiwane przez osoby pozostające ze sobą w określonych relacjach, dom może mieć również swój wymiar społeczny. Dwuwymiarowość wyrazu ‘dom’ znany z języka polskiego. W języku polskim ‘dom’ „jest definiowany w słownikach po pierwsze jako budynek mieszkalny, po drugie jako ‘ród, rodzina, domownicy’ – oba te znaczenia są poświadczane są w *Słowniku języka polskiego* pod red. Doroszewskiego i we wszystkich innych słownikach polszczyzny, od staropolskiego poczynając” (Bartmiński 2006: 170). Podobnie jest w wielu innych językach, również w języku japońskim. W centrum moich rozważań znajdzie się kolejno najpierw fizyczny, następnie społeczny wymiar domu. Nawiązując do badań nad domem w języku polskim (Bartmiński) oraz korzystając z opracowań na temat kultury Japonii (Cho, Sen), postaram się przybliżyć do odpowiedzi na pytanie, czy konceptualizacja domu w języku japońskim bliska jest rozumieniu pojęcia domu przez użytkownika języka polskiego, czy raczej wzorce kulturowe, które japoński dom niesie ze sobą, są specyficzne i właściwe kulturze Japonii.

Żeby odtworzyć obraz domu w języku i kulturze japońskiej wykorzystuję definicje oraz przykłady zawarte w słownikach języka japońskiego, głównie w słowniku *Kōjien (Słownik encyklopedyczny języka japońskiego, 1998, dalej jako SEJJ)*, w którym znajdziemy zarówno współczesne definicje wyrazów, jak i przykłady ich występowania w literaturze klasycznej. Ponadto korzystam ze słowników znakowych *The new Nelson Japanese-English character dictionary (1997, dalej jako NNCD)* oraz *Kanji gen (Słownik znaków, 2003, dalej jako SZ)*. Słowniki zostały wydane lub poprawione i wydane ponownie w ciągu ostatnich 12 lat, co między innymi zadecydowało o ich wyborze. SEJJ oraz SZ są w formie elektronicznej. Wykorzystuję również zbiór kilkuset przykładów zastosowania w zdaniach leksemu *ie* ze słownika internetowego *Dual Wisdom waei jiten (Słownik japońsko-angielski Dual Wisdom)*, cytaty z literatury klasycznej, przysłowia oraz opinie respondentów. Stosuję więc metodologię zbliżoną do metodologii S-A-T (system językowy, badania ankietowe, teksty) opartej na za-

łożeniach przedstawionych w pracach J. Bartmińskiego (zob. Bartmiński 2006: 11–21), przy części ankietowej ograniczonej do opinii kilku respondentów ze względu na niemożność techniczną przeprowadzenia pełnej ankiety. Znaczną część analizy systemu języka stanowi analiza wyrazów złożonych, których jest w języku japońskim ogromna ilość – od typowych kompozitów, aż po wyrazy, które są bardziej zbliżone do derywacji niż kompozycji.

Niniejszy artykuł dotyczy przede wszystkim leksemu *ie* 'dom' o postaci graficznej 家, który najlepiej odpowiada pojęciu domu w języku japońskim. *Ie* jest leksemem rodzimym japońskim, znaleźć go można w przysłowiach, a także w najstarszych znanych zabytkach literatury japońskiej, w mitologii i w poezji, których fragmenty datuje się na V wiek. Ponadto *ie* jako morfem jest dobrze rozpoznawany fonetycznie² przez użytkowników języka. Jednak tym samym ideogramem 家 zapisuje się również inne leksemy: *ya* 'dom, budynek', leksem samodzielny głównie w literaturze klasycznej japońskiej w znaczeniu 'dom', a współcześnie występujący jako morfem oraz sinojapońskie *ke* i *ka* występujące w połączeniach przynajmniej dwumorfemowych. Morfemy *ke* i *ka* nie występują samodzielnie w zdaniach jako 'dom', ale mają identyczny zapis jak *ie* i pochodne znaczenie w wyrazach złożonych.³ Zważywszy, że pismo pełni w komunikacji Japończyków znacznie większą rolę, niż ma to miejsce w przypadku języków używających alfabetów fonetycznych⁴, przy konstruowaniu definicji domu podaję również zarys znaczenia powyższych morfemów, traktując je jako uzupełnienie definicji. *Ka* i *ke* należą do grupy morfemów zapożyczonych z języka chińskiego, są więc późniejsze niż rodzime japońskie *ie* i *ya*. Wyrazy złożone z *ka* i *ke* nie występują więc w najstarszej literaturze japońskiej, często pojawiają się jednak w tekstach współczesnych. Ideogramem 家 zapisuje się też czasem samodzielny leksem *uchi* 'dom', 'mieszkanie' występujący tylko w kolokwialnej odmianie języka.⁵

² Przykładowo jak *powieść* w polskim wyrazie złożonym *powieściopisarz*.

³ W niniejszym artykule nie stosuję rozróżnienia na kompozita i derywaty w przypadku wyrazów złożonych z morfemów sinojapońskich, bowiem trudno oddzielić derywację od kompozycji. Jeśli traktować je jak derywaty, oznaczałoby to, że wyrazy sinojapońskie składają się z samych afiksów. Z drugiej strony trudno uznać za kompozita wyrazy, których elementy, jak na przykład *ka* i *ke*, nie mają samodzielności leksykalno-składniowej (zob. Huszcza 2003: 47).

⁴ Pismo ma silny wpływ również na komunikację bezpośrednią. Użytkownikom języka japońskiego zdarza się w czasie rozmowy rysować znaki na dłoni lub w powietrzu.

⁵ Status *uchi* jako niezależnego leksemu oznaczającego dom nie jest identyczny w słownikach języka japońskiego i stanowi pewien problem w klasyfikacji. Niejasności wynikają z jego pokrewieństwa semantycznego z *uchi* 内 lub うち, który podstawowo znaczy 'wewnątrz', 'w', 'w środku', 'w trakcie', a także odnosi się do przedmiotów, miejsc, przeżyć psychicznych, które są 'moje', 'u mnie', 'związane ze mną', 'pochodzące z mojej sfery życia'. Ponadto wedle profesora Sadanobu Toshiyukiego od niedawna niektórzy mężczyźni z regionu Kansai używają leksemu *uchi* うち w znaczeniu 'ja' (konsultacje w dniu 5.04.2010). W blogach internetowych można spotkać

Wynikiem analizy są cztery główne znaczenia *ie*: mieszkanie, ród, szkoła rzemiosła, rodzina-domownicy, które jednak nie są tak samo ważne dla stereotypowego obrazu domu w języku i kulturze japońskiej.

Mieszkanie

SEJJ jako pierwsze znaczenie *ie* podaje „budynek przeznaczony do mieszkania. Budynek, w którym mieszkają ludzie (zwykle jedna rodzina). Szczególnie własny dom. Przykł. *Ie ni kaeru* 家に帰る ‘wracać do domu/do swojego domu’”. Znaczenie *ie* jako budynku mieszkalnego potwierdzają wyrazy złożone z *ie*. W większości tych wyrazów *ie* odnosi się mniej lub bardziej przenośnie do budynków, np. *ienami* 家並み ‘rząd domów’, *iekazu* 家数 ‘liczba domów’, *iega-mae* 家構え ‘struktura, wygląd domu’, *ienushi* 家主 ‘właściciel domu’, *iezakura* 家桜 ‘drzewo wiśni przy domu’, *ieari* 家蟻 ‘mrówka domowa’. Wszystkie wymienione tu wyrazy oraz bardzo wiele innych zawierających leksem *ie* i funkcjonujących we współczesnym języku to kompozita. Stosunkowo duża ilość kompozitów świadczy o tym, że omawiane znaczenie *ie* ‘budynek mieszkalny’ jest mocno ugruntowane i zakorzenione w języku.

Najstarsze użycia *ie* znane z literatury potwierdzałyby, że *ie* jako mieszkanie jest jednym z najstarszych użyć leksemu. *Ihe* (starsza forma *ie*) pojawia się w *Man’yōshū* („Dziesięć tysięcy liści”), najstarszej zachowanej antologii poezji japońskiej, zredagowanej w VIII wieku.⁶ *Ie* jest semantycznie pokrewne z *iho* oznaczającego chatę (Cho 1988: 22), które występuje w słynnym wierszu *Hinkyū mondō no uta* (*Dialog o nędzy*) Yamanoue no Okura (660?–773):

[...]

A w chacie (*iho* – przyp.) mojej, zapadłej, zrujnowanej,

Na gołej ziemi, pokrytej źdźbłami słomy,

Rodzice spoczną tuż obok mojej głowy,

A żona z dziećmi zasypia u stóp moich...

Tak leżą wokół i nieraz płaczą, jęczą...

[...]

(*Dziesięć tysięcy liści* 1961: 98. Por. *The Manyōshū*, 1938: 161).

nawet liczbę mnogą tego wyrazu *uchira* うちら ‘my’ (Satchin 2010.04.05). Zastosowanie leksemu *uchi* zmienia się więc gwałtownie i nie jest do końca oczywiste, czy w przypadku *uchi* 家 mamy do czynienia z oddzielnym leksemem, czy jedynie z rozszerzeniem metonimicznym ‘mojej sfery’ i ‘wnętrza’ na ‘własne mieszkanie’, choć odrębna postać grafemiczna wskazywałaby na słowotwórstwo.

⁶ Wykorzystany system pisma w *Dziesięciu tysiącach liści* to *man’yōgana*, w którym znaki chińskie używane były dla ich wartości fonetycznej, z pominięciem znaczenia znaku.

Istnieją przypuszczenia, że *iho* mogło się odnosić do mieszkań biednych (‘chata’), a *ihe* do wystawniejszych i bardziej kompleksowych rezydencji, w poezji *ihe* pojawia się bowiem w odniesieniu do domów arystokracji (Cho 1988: 22).

SEJJ wyróżnia osobne znaczenie dla *ie* – własny dom. Takie znaczenie wynika też z podanego przykładu, zdania o wysokiej frekwencji *Ie ni kaeru* 家に帰る ‘wracać do [swojego] domu’. Kolokwialnie ideogram 家 w powyższym zdaniu często jest odczytywany jako *uchi*, a znaczenie zdania *Uchi ni kaeru* 家に帰る zbliża się do ‘wracać do siebie’. Podobnie jak w języku polskim, gdzie ‘dom’ „funkcjonuje stereotypowo w wyrażeniach z przydawką dzierzawczą *mój, jego, jej; dom ojca, dom rodzinny, własny dom*” (Bartmiński 2006: 174), w języku japońskim również występują konstrukcje posesywne związane z *ie*. Przykładem może być przysłowie *Waga ie ni masaru tokoro wa nai* ‘Nie ma nic lepszego niż własny dom’, gdzie *waga ie* znaczy dosłownie ‘mój własny dom’.

Fizyczny aspekt domu jest charakterystyczny dla wyrazów złożonych z leksemem *ya*. *Ya*, leksem niesamodzielny we współczesnym języku, jest komponentem wyrazów złożonych związanych głównie z domem jako budynkiem, np. *yachin* 家賃 ‘czynsz’, *ōya* 大家 ‘właściciel domu’. Część wyrazów mających na początku *ie* może być również użyta zamiennie z *ya*: *ienushi* lub *yanushi* 家主 ‘właściciel domu’, *iemori* lub *yamori* 家守 ‘gospodarz’, *iekazu* lub *yakazu* 家数 ‘liczba domów’ itd., ale wciąż są to wyrażenia związane z domem w znaczeniu budynku. Wedle jednej z hipotez początkowo *ihe* oraz *ya* odnosiły się do zupełnie innych elementów – *ihe* oznaczało ogólnie rezydencję, zespół budynków, a *ya* konkretny budynek. W jednym z wierszy *Dziesięciu...* autorstwa Kakinomoto no Hitomaro (?662–710) *ihe* pojawia się w opozycji do *ya*: „Kiedy wracam do *ihe* i widzę moje *ya*...” (cyt. za Cho 1988: 22). Wynikałoby z tego, że najstarszym znaczeniem *ihe* jest rezydencja jako całość, a *ya* było tylko elementem. Potwierdzały to również cytaty z *Kojiki* (Księga dawnych wydarzeń), dzieła mitologiczno-kronikarskiego z 712 roku. Tam cesarz Yūryaku pyta: „Do kogo należy *ihe*, którego *ya* jest uwieńczone konstrukcją z belek drewnianych? [...] To jest *ihe* wielkiego pana Shiki” (*Kojiki* 1968: 308).⁷

Ród

Kolejnym dającym się wyróżnić znaczeniem *ie* jest ‘ród’, co znane nam jest również z języka polskiego. SEJJ definiuje w tym aspekcie *ie* w następujący

⁷ W tym fragmencie *ie* zapisane jest znakiem 家, *ya* natomiast znakiem 舎. Badacze starożytnej literatury japońskiej nie są zgodni co do znaczenia *ya* w tym fragmencie. Cho uważa, że jest to niezależny budynek (Cho 1988: 22), a według tłumaczenia Kotańskiego *ya* oznacza dach (Kotański 1993: 248).

sposób: „Wspólnota pokoleniowa. Grupa związana pokrewieństwem, pochodząca od wspólnych przodków”.

Ie w znaczeniu ‘rodu’ pojawia się w wyrazach złożonych *iemoto* 家元 ‘głowa szkoły, rodu’, *iegara* 家柄 ‘rodowód, pochodzenie’, *iesuji* 家筋 ‘linia rodowa’. Do omawianego znaczenia odnosi się często również morfem *ke*. Występuje w wyrazach *honke* 本家 ‘główna gałąź rodu’, *ōke* 王家 ‘ród królewski’.

Tradycyjny dom japoński jest wielopokoleniowy. Charakterystyczna dla jego domowników jest ich świeckość. W *Tsurezuregusa* („Zapiski dla zabicia czasu”) Yoshidy Kenkō, esejach z XIV wieku, pojawia się sformułowanie *ie ni ari hito* ‘człowiek mieszkający w domu’ (cyt. za SEJJ) i metaforycznie oznacza właśnie człowieka, który prowadzi życie świeckie. To znaczenie wyrazu *ie* podkreśla jego społeczny charakter, dom to nie tylko budynek, ale również styl życia, który się z nim wiąże. Potwierdzają to również wyrazy złożone z leksemem *ke*. *Zaike* 在家 ‘przebywający w domu’ znaczy tyle, co ‘laik, świecki’, a *shukke* 出家 ‘opuszczenie domu’ oznacza wstąpienie do klasztoru. Dom jest bazowy, podstawowy, dany, można natomiast go opuścić i wybrać inny styl życia i inne miejsce w społeczeństwie (por. Bartmiński 2006: 174). W przeszłości dla wielu Japończyków mieszkających na wyspach była to jedyna możliwość zmiany środowiska.

W historii i literaturze japońskiej można odnaleźć wiele przykładów na to, że w poczet członków rodu wliczano również osoby niespokrewnione. Cho (1988: 21) uważa, że już w starożytności to nie fakt spokrewnienia, a właśnie cele łączące członków domu i wspólna praca zapewniały jego ciągłość. Porównując to z domem w Chinach i Korei dochodzi do wniosku, że w przeciwieństwie do powyższych, w Japonii dom zawsze miał strukturę korporacji zrzeszającej również osoby niespokrewnione i że w najstarszych znaczeniach wyrazu *ie* już jest zawarty pewien porządek społeczny. Uważa tę odzwierciedloną w języku cechą „korporacyjności” japońskiego domu za charakterystyczną dla kultury japońskiej i kluczową dla rozwoju konceptu państwa rodzinnego w okresie nowoczesności (1868–1945), które miało działać na takich zasadach, jak dom (Cho 1988: 3, 4). Tak jak członkowie rodziny pracujący dla wspólnego dobra, obywatele państwa mieli również działać wspólnie. Pojęcie domu odegrało więc istotną rolę w kształtowaniu się nowoczesnej Japonii, a sposób jego użycia i jego konotacje wskazują na odmienne kulturowo rozumienie rodziny, państwa i roli jednostki w społeczeństwie. Podobnie jak w języku polskim (Bartmiński 2006: 168), również w języku japońskim pojęcie ojczyzny będzie odwoływać się do pojęcia domu. Ta analogia, zestawienie domu i państwa pojawia się również w przysłowiu np. *Ie ni nezumi kuni ni nusubito* 家にねずみ国に盗人 ‘W domu szczury, a w kraju złodziej’.

Szkoła rzemiosła

O ile „ród” jest kategorią dobrze znaną z języka polskiego, zaskakujące wydaje się rozwinięcie tego znaczenia na „szkoła rzemiosła”. W SEJJ oba te znaczenia są zdefiniowane w jednym punkcie, określone jako „wspólnota pokoleniowa”, co wskazuje na zastosowanie przez redaktorów słownika „pokoleniowości” jako kategorii semantycznej. „Wspólnota pokoleniowa” to według SEJJ „grupa związana pokrewieństwem, pochodząca od wspólnych przodków” oraz „nazwisko rodowe przekazane przez przodków. Nazwa domu, rodu, fachu przekazywanego z pokolenia na pokolenie, dziedziny sztuki lub szkoły walk, którą dom kultywuje”. Z europejskiego punktu widzenia druga poddefinicja zasługiwałaby prawdopodobnie na swoją własną kategorię, gdyż oznacza bardzo szeroki zakres doświadczeń, niemający wiele wspólnego z pokrewieństwem. Stworzenie takiej kategorii przez redaktorów słownika jest z pewnością wskaźnikiem priorytetów w kulturze i społeczeństwie japońskim, a ponadto sugeruje ciągłość pokoleniową jako istotny atrybut domu. Szczególnie istotna wydaje się ta ciągłość w przypadku sztuki tradycyjnej i sztuk walki, w których nauczanie odbywa się poprzez naśladownictwo i przekazywanie technik przez mistrza kolejnemu przyszłemu mistrzowi. W przypadku niektórych sztuk tradycja jest przekazywana przez wiele stuleci. Do takich należy muzyka, taniec, teatr, ikebana, jak również ceremonia herbaciana, w której do mistrzostwa doprowadzana jest sztuka parzenia herbaty oraz etykieta przy podejmowaniu gości. Do dziś istnieją kilkusetletnie już rody kultywujące określone sztuki, sporty i rzemiosła. Odpowiedzialność i przywiązanie do tradycji wydaje się ogromne (zob. Trzeciak 2009: 354). Sen Sōshitsu, piętnasta głowa rodu drogi herbaty Urasenke, wyjaśnia w przedmowie motywy napisania książki *O duchu herbaty*: „Autor tej książki w zasadzie nie jest historykiem. Nie jest też bibliografem. Jednak jako głowa rodu drogi herbaty jestem obarczony odpowiedzialnością za przekazywanie tradycji *chanoyu* ('ceremonii herbacianej')” (Sen 2007: 11). Należy przy tym zwrócić uwagę na nazwę szkoły Urasenke 裏千家, w której *ke* oznacza właśnie 'dom', 'ród', 'szkoła'. Leksemem *ke* często zakończone są nazwy szkół sztuki tradycyjnej.

Interesujące przesunięcie znaczenia występuje w przypadku *ka* znajdującego się na końcu niektórych wyrazów. *Ka* może mieć charakter typowego sufiksu (Huszczka 2003: 94) i oznaczać wykonawcę prestiżowego zawodu, o charakterze specjalistycznym, artystycznym bądź rzemieślniczym np. *sakka* 作家 'pisarz', *gaka* 画家 'malarz', *juka* 儒家 'konfucjanista', *shoka* 書家 'kaligraf', *sakkyokuka* 作曲家 'kompozytor'. Wydaje się, że nastąpiło w tym miejscu rozszerzenie znaczenia *ie* 'ród', 'fach' na osobę, która wykonuje zawód. Można z tego również wnioskować, że stereotypowo dom zapewnia pewien certyfikat jakości, swoją tradycją potwierdza dobrą markę. Działania, które prowadzą do uszczerbku na

statusie domu określa się zwrotem *ie o yogosu* 家を汚す ‘sprofanować dobre imię rodziny’, dosł. ‘splamić dom’.

Również w świecie biznesu można znaleźć przykłady na to, że we współczesnej Japonii przywiązuje się wagę do nazwisk rodowych oraz kultywuje wartości charakterystyczne dla wielopokoleniowych domów-organizacji. Nazwy wielu japońskich firm o randze międzynarodowej to nazwiska rodowe ich pierwotnych właścicieli. Do takich firm należą na przykład Honda, Suzuki, Mazda, Toyota, Yamaha, Mitsubishi czy Toshiba. Z kolei bank Mitsuo-Sumitomo jest firmą o kilkusetletniej tradycji, stanowiącą dziedzictwo domu kupieckiego założonego w XVII wieku. Wzmacnianie poczucia wspólnoty i zachęcanie do pracy dla dobra firmy, postawa powszechna we współczesnych firmach japońskich, również wydaje się czerpać z tradycji domów kupieckich, klasycznych domów-organizacji okresu nowożytności (1600–1868).

Rodzina – domownicy

ie może mieć również znaczenie ‘rodzina’, domownicy’. Według SEJJ jedno ze znaczeń *ie*, to „Grupa ludzi mieszkająca w jednym domu. Gospodarstwo domowe. Rodzina mieszkająca w jednym domu. Przykł. *Kekkon shite, ie o motsu* 結婚して家を持つ ‘poślubić kogoś i mieć własny dom’”. Takie zastosowanie leksemu *ie* jest jednak niezczęste. Większość funkcjonujących współcześnie wyrazów związanych z rodziną i domownikami to wyrazy złożone z leksemem *ka*, jak na przykład *katei* 家庭 ‘gospodarstwo domowe’, ‘dom’ i *kazoku* 家族 ‘krewni’, ‘rodzina’, które są elementami wielu innych kompozycji: *kateikyōshi* 家庭教師 ‘prywatny nauczyciel’, *kateikyōiku* 家庭教育 ‘edukacja w domu’, *kateiteki* 家庭的 ‘domowe [sprawy]’, *kateiyōhin* 家庭用品 ‘artykuły użytku domowego’ oraz *kazokuhō* 家族法 ‘prawo rodzinne’, *kazokuseki* 家族席 ‘siedzenia dla rodziny’. Nauczyciel w wyrazie *kateikyōshi* jest nauczycielem przychodzącym do kogoś z domowników, *kazokuhō* to prawo, które dotyczy blisko spokrewnionych osób. O ile więc w aspekcie społecznym leksem *ie* znaczy raczej ‘ród’, leksem *ka* często oznacza ‘rodzinę atomiczną’. Jednak udział tych leksemów w kształtowaniu obrazu świata Japończyków nie jest identyczny. Leksem *ie* bowiem występuje w literaturze klasycznej, w przysłowiach, jest samodzielny, rodzimy oraz, jak już wspomniano, dobrze rozpoznawany fonetycznie przez użytkowników języka. Ideę domu jako rodu czy szkoły rzemiosła można więc uznać za najsilniej eksponowaną przez język, pierwotną i właściwą tradycyjnej kulturze japońskiej. Tymczasem morfem *ka* jest niesamodzielny i zapożyczony z języka chińskiego, a wyrazy, których jest elementem, są nowe i często słabiej zakorzenione w języku. Stosunkowo nowa wydaje się też w kulturze japońskiej idea domu w znaczeniu rodziny atomicznej.

Duża liczba nowych wyrazów złożonych odnoszących się do współczesnych zjawisk, takich jak prawo rodzinne czy edukacja w domu, z pewnością świadczy o gwałtownych zmianach zachodzących w stylu życia w Japonii, której obywatele coraz częściej mieszkają w małych mieszkaniach zamiast w dużych domach wraz z całym rodem. Użytkownicy języka japońskiego wydają się świadomi silnego nacechowania leksemu *ie* i jego związku z tradycyjnym obrazem domu, dlatego *ie* bywa zastępowany wyrazami złożonymi z *ka*. W niektórych przypadkach wyrazy złożone z *ka* są wręcz politycznie faworyzowane i promowane. W powstałej po wojnie konstytucji, tworzonej pod naciskiem amerykańskiej armii okupacyjnej, zastąpiono wyraz *ie* 'dom' wyrazem *katei* 'gospodarstwo domowe', by uniknąć skojarzeń z ogromnymi, wielopokoleniowymi domami zajmującymi się handlem, czy przemysłem i często mającymi monopole w danej gałęzi (Cho 1988: 24).

Podsumowując, z analizy definicji słownikowych, systemu języka, tekstów, a także z opracowań na temat kultury Japonii, wynika następujący zarys domu w językowym obrazie świata Japończyków. Analiza wszystkich omawianych leksemów potwierdza jego znaczenie jako budynku mieszkalnego. Z kolei w wymiarze społecznym obraz wydaje się bardziej skomplikowany. Z analizy *ie* oraz wyrazów złożonych z *ke* wynika rdzenie japoński obraz domu rozbudowanego, wielopokoleniowego, którego domowników często łączy wspólny zawód. Taka konceptualizacja domu znacznie różni się od doświadczeń przedstawicieli kultur Europy. Natomiast z analizy wyrazów złożonych z leksemem *ka* wyłania się dom rozumiany jako rodzina atomiczna, z ugruntowanym statusem prawnym i społecznym, który odbiega od japońskiej tradycji i raczej wydaje się należeć do współczesnej kultury międzynarodowej.

Literatura

- Anatomia gniewu: Emocje negatywne w językach i kulturach świata*, red. Duszak Anna, Pawlak Nina, Warszawa, 2003.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin (wyd. 2. 2007, wyd. 3. 2009).
- Cho S., 1988, *Japanese family ideology in the light of the Chinese and Korean moral philosophies*, Stockholm.
- Dual Wisdom waei jiten*, Dual **ウィズダム和英辞典** („Słownik japońsko-angielski Dual Wisdom”), <http://wdmj1.dual-d.net/corpusmainnew.cgi>, dostęp 30.04.2010.
- Dziesięć tysięcy liści*, red. i tłum. Kotański Wiesław, Warszawa, 1961.
- Huszcza Romuald, Ikushima Maho, Majewski Jan i in., *Gramatyka japońska*, t. 2, Kraków, 2003.
- Kanji gen*, 2003, **漢字源** („Słownik znaków”), Tōkyō.
- Kōjien*, 2004, **広辞苑** („Słownik encyklopedyczny języka japońskiego”), Tōkyō.
- Kojiki*, **古事記** („Księga dawnych wydarzeń”), Tōkyō, 1968.
- Kotański Wiesław, 1993, *Kojiki*, Warszawa.

- Satchin, *Kimura Takuya no „What's up Smap” (wattsu) repo 2010/4/2*, 木村拓哉の „What's up Smap” (ワッツ) レポ („Reportaż z wypowiedzi Kimury Takui”), <http://takumin1113repo.blog31.fc2.com/blog-entry-670.html>, dostęp 30.04.2010.
- Sen Sōshitsu, 2007, *O duchu herbaty*, Poznań.
- The Manyōshū*, red. i tłum. Pierson J. L., t. 5, Leyden, 1938.
- The new Nelson Japanese-English character dictionary*, Rutland: Tokyo, 1997.
- Trzeciak Przemysław, 2009, *Powieki bodhidharmy*, Zalesie Górne.
- Wierzbicka Anna, 1999, *Język, umysł, kultura*, red. Jerzy Bartmiński, Warszawa.

THE LEXEME *ie* 'HOME' IN THE LIGUISTIC-CULTURAL TRADITION OF JAPAN

The author attempts to sketch a cognitive definition of the Japanese lexeme *ie* 'home', concentrating on the universality of the home. By comparing the image of home in Japanese and Polish, she wants to establish which features of home may be considered universal and which characteristic of a given culture.

The analysis begins with an identification of four dominant meanings of *ie*: 'dwelling place', 'stock', 'school of craft' and 'family, household'. A detailed investigation of the meanings leads to the conclusion that the senses 'dwelling place', 'stock' and 'family' function in European cultures in a way similar to Japanese, but the sense 'school of craft' is very distant from the European context. In Japan, the home is not only a community of people related to one another but also engaged in a common craft. Revealed here are also peculiar features characteristic of the Japanese home, such as the coexistence of many generations or a complex structure. This picture, however, is being gradually modified as a result of changes in the Japanese language and culture under the influence of globalization, due to which the stereotypical home seems less and less connected with tradition and more and more with contemporary international culture.